

แนวทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่

The guideline of religious tourism activities arrangement facilitating Thai tourists' behavior in a new normal

Received: October 31, 2023

Revised: December 17, 2023

Accepted: December 19, 2023

อัยยรัช เศรษฐกรวัฒน์¹, วรชิตา บุญญาเมธภาพร²,

และภูริวัจน์ เดชอุ่ม³

¹นักวิชาการอิสระ, ²สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์,

³มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Aiyarat Setthakorawat¹, Wasida Bunyanmethaporn²,

and Puriwaj Dachum

¹Independent scholar, ²National Institute of Development Administration,

³Kasetsart University

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่ และ 2. เสนอแนวทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่ การรวบรวมข้อมูลใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบ ตามสะดวกจากนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางท่องเที่ยวยังพุทธมณฑลประจำจังหวัดสุพรรณบุรีแบบไปเช้า เย็นกลับ จำนวน 450 ตัวอย่าง และใช้วิธีแบบสอบถามเป็นเครื่องมือการวิจัยเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนาและสถิติเชิงอนุมานเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (CFA) แล้วนำไปสู่การหาข้อสรุปตามวัตถุประสงค์การวิจัย ผลการวิจัย พบว่า 1. นักท่องเที่ยวชาวไทยที่มาท่องเที่ยวยังพุทธมณฑลประจำจังหวัดสุพรรณบุรีนิยมท่องเที่ยวในวันธรรมดาร่วมกับคนในครอบครัวหรือญาติสนิทเพื่อหลีกเลี่ยงความแออัด นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ เป็นเจ้าของกิจการ และมีวัตถุประสงค์การท่องเที่ยว/สนใจกิจกรรมท่องเที่ยวในลักษณะเดียวกัน คือ การชมความงามของพระพุทธรูปศิลาสมัยสุพรรณภูมิ รองลงมา คือ การเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ โดยการบอกปากต่อปากและสื่ออิเล็กทรอนิกส์มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ นักท่องเที่ยวชาวไทยต้องการกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่จัดขึ้นในวันพระ มากที่สุด รองลงมา คือ กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา และกิจกรรมเฉพาะกลุ่มตามลำดับ 2. แนวทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาในวิถีปกติใหม่ ควรเริ่มต้นที่การพัฒนาสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวให้โดดเด่นด้านความงามเพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว จากนั้นจึงจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่นักท่องเที่ยวสนใจตามลำดับ ได้แก่ กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระ กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา และกิจกรรมเฉพาะกลุ่ม โดยมุ่งเน้นกิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระซึ่งมักเป็นวันธรรมดาเพื่อให้

นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องและไม่กระจุกตัวในวันหยุดยาวตามเทศกาลมากเกินไป ทั้งนี้ควรสอดแทรกองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงความเชื่อเฉพาะถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งดึงดูดใจและเนื้อหากิจกรรมเพื่อสร้างเอกลักษณ์ให้กับจุดหมายปลายทางเชิงศาสนา และควรมีกิจกรรมที่สามารถตอบสนองความต้องการที่หลากหลายของคนในครอบครัว

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวเชิงศาสนา, กิจกรรมท่องเที่ยว, พฤติกรรมนักท่องเที่ยว, วิถีปกติใหม่

Abstract

This research is a quantitative study with the objectives to 1. study the religious tourism behavior of Thai tourists in the new normal and 2. propose religious tourism activity approaches that align with the behavior of Thai tourists in the new normal. Data collection was done using a convenient sampling method from Thai tourists traveling to the Buddhist monastic province of Suphanburi in the morning and returning in the evening, with a total of 450 samples. The research utilized a questionnaire as the research tool for subsequent data analysis using descriptive and inferential statistics, leading to Confirmatory Factor Analysis (CFA) to achieve the research objectives. The research findings indicate that 1. Thai tourists visiting Buddhist temples in Suphanburi province prefer to visit during weekdays, accompanied by family or close relatives to avoid crowds. Most tourists predominantly adhere to Buddhism, own their businesses, and have similar tourism interests, such as appreciating the beauty of Phra Buddha Pusayakhiri Sri Suvarnabhumi (Largest cliff-carved Buddha figure in ASEAN) and participating in various religious activities. Communication through word of mouth and electronic media significantly influences the decision to engage in religious tourism. Furthermore, Thai tourists prefer religious tourism activities that are organized on the most significant religious days, followed by activities on important religious occasions and group-specific activities. 2. For organizing religious tourism activities in the new normal, it is suggested to start with enhancing the aesthetic appeal to attract tourists. Subsequently, religious tourism activities should be planned based on tourists' preferences, focusing on activities during significant religious days, important religious occasions, and group-specific activities respectively. The emphasis should be on activities held on significant religious days, often regular days, to encourage continuous tourist visits and avoid congestion during long holiday periods associated with festivals. Moreover, it is crucial to incorporate knowledge related to local culture, indigenous wisdom, and regional beliefs as part of the attraction and activity

content to establish a unique identity for the religious destination. Additionally, there should be activities that cater to the diverse needs of families.

Keywords: religious tourism, tourism activity, tourist behavior, new normal

บทนำ

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ที่เริ่มมีทวีความรุนแรงตั้งแต่เดือนธันวาคม 2562 จนถึงปัจจุบัน (ปี 2564) และยังไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าจะสิ้นสุดเมื่อไรนั้น ทำให้การท่องเที่ยวโลกหยุดชะงักลง โดยในปี 2563 สถานการณ์โควิด-19 สร้างความเสียหายให้กับภาคการท่องเที่ยวของไทยอย่างหนัก ธุรกิจและแรงงานที่เกี่ยวข้องกับภาคการท่องเที่ยวสูญเสียโอกาสในการสร้างรายได้คิดเป็นมูลค่าประมาณ 8.14 แสนล้านบาท ส่งผลให้สูญเสียรายได้จากการท่องเที่ยวประมาณ 2.18 ล้านล้านบาทจากฐานรายได้ในปี 2562 (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2559; 2564) โดยเฉพาะรายได้จากนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาตลาดการท่องเที่ยวภายในประเทศเพื่อสร้างความสมดุลและลดความเปราะบางทางเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจของไทยพึ่งพาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในสัดส่วนสูงเนื่องจากเป็นอุตสาหกรรมบริการขนาดใหญ่และเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมอื่นอีกเป็นจำนวนมาก ทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรมอันมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นปัจจัยในการผลิตที่สำคัญ โดยเฉพาะศาสนสถานประเภทวัดในศาสนาพุทธนั้นเป็นส่วนสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและได้รับความนิยมอย่างมากในช่วงที่เกิดสถานการณ์โควิด-19 ด้วยเหตุที่ประเทศไทยมีวัดในศาสนาพุทธมากที่สุดในโลกและเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ดีประเภทหนึ่ง (ภัทรลภา บุตรดาเลิศ, 2561) ประกอบกับกระแสความนิยมในระยะหลัง การท่องเที่ยวเชิงศาสนาจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และวัฒนธรรมซึ่งเป็น 1 ใน 7 ประเภทการท่องเที่ยวศักยภาพสูงของไทย (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2566) นอกเหนือจากการที่วัดเป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธีในพระพุทธศาสนาและเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทยโดยตลอด ยังเป็นศูนย์รวมทางศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะศิลปะที่แสดงออกมาในรูปแบบพุทธศิลป์มีความสัมพันธ์กับความเชื่อในพระพุทธศาสนา ประเพณีท้องถิ่น และวิถีชีวิตวัฒนธรรมตามชุมชนต่าง ๆ (มธุรส ปราปไพรี และคณะ, 2550; กรรณิกา คำดี, 2015) ดังนั้น นักท่องเที่ยวชาวไทยจึงเลือกที่จะท่องเที่ยวเพื่อสักการะศาสนสถานและมีความต้องการการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ศึกษาวิถีชีวิตวัฒนธรรมตามชุมชนในระดับสูง โดยมากกว่าครึ่งหนึ่งของนักท่องเที่ยวชาวไทยเลือกท่องเที่ยวทางศาสนา รองลงมาเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2562)

หลังจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 คลี่คลายลง กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กำหนดยุทธศาสตร์ฟื้นฟูการท่องเที่ยวโดยให้ความสำคัญกับการกระตุ้นการเดินทางท่องเที่ยวในประเทศ สร้างความเชื่อมั่นของผู้บริโภคด้วยรูปแบบการเดินทางท่องเที่ยวที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและบริการที่มีคุณภาพ รวมถึงการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม (Responsible Tourism) ภายใต้อำนาจหน้าที่สำคัญ

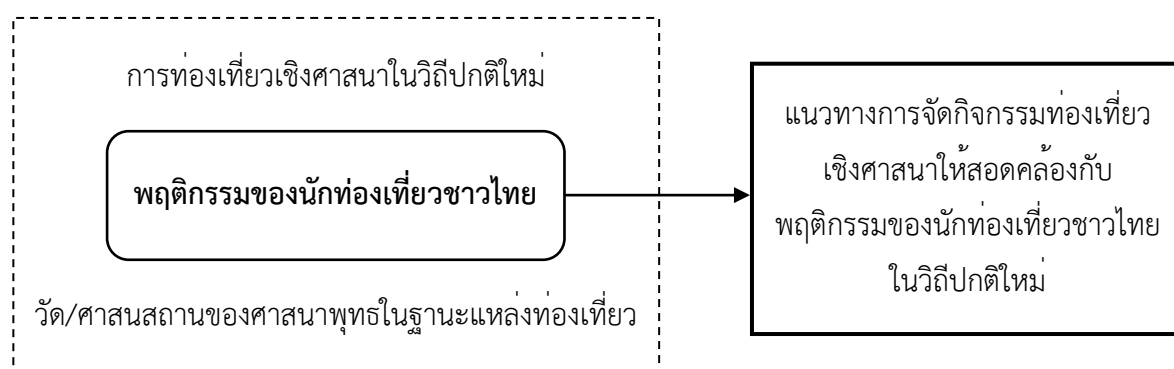
ได้แก่ ความปลอดภัย (Safety) ความสะอาด (Clean) ความเป็นธรรม (Fair) และกระจายรายได้สู่ชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความยั่งยืน (Sustainability) (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2563) นโยบายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวภายใต้ความปกติใหม่ (New Normal) เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด โดยนักท่องเที่ยวคำนึงถึงความปลอดภัยต่อสุขภาพควบคู่กับการบริการที่มีคุณภาพ วัดหรือศาสนสถานในฐานะแหล่งท่องเที่ยวจึงต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแนวทางการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่ โดยเริ่มต้นจากการตั้งคำถามว่าพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่เป็นอย่างไร และมีแนวทางใดบ้างที่ทำให้การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาสอดคล้องกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ วัด สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) สามารถนำผลการศึกษาไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนาจังหวัดสุพรรณบุรีและพื้นที่อื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกันให้มีคุณภาพและเป็นที่นิยมแพร่หลายในกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่
2. เพื่อเสนอแนวทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ทบทวนวรรณกรรม

การท่องเที่ยวเชิงศาสนา

การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Religious Tourism) มีความหมายและขอบเขตคาบเกี่ยวกับแนวคิดทางการท่องเที่ยวอีก 2 แนวคิด ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Tourism) และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณมีขอบเขตที่กว้างและยังครอบคลุมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ในบางส่วน กล่าวคือ การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณเป็นการท่องเที่ยวที่ประกอบด้วยความเชื่อความศรัทธา ผู้เดินทางหรือนักท่องเที่ยวอาจเดินทางตามลำพังหรือเป็นกลุ่มเพื่อไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาหรือสักการะบูชาสิ่งที่เคารพในสถานที่อันศรัทธา การเดินทางเผยแพร่ศาสนาหรือเดินทางเพื่อความสบายใจหรือยกระดับจิตใจ ครอบคลุมถึงการเข้าร่วมประเพณีวัฒนธรรมทางความเชื่อและศาสนา เช่น เทศกาลกินเจ งานบุญบั้งไฟพญานาค งานแห่เทียนพรรษา พิธีฮัจญ์ที่เมืองเมกกะ ชาอูดีอาระเบีย ฯลฯ รวมถึงการเดินทางไปยังดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาต่าง ๆ ทั่วโลก เช่น เยรูซาเล็ม อิสราเอล พาราณสี ฯลฯ (สินียา ไกรวิมล, 2559; ททท., ม.ป.ป.) จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นส่วนสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณในแง่ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับประสบการณ์ในด้านอารมณ์ความรู้สึกและอาศัยทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในรูปของศาสนสถานที่สำคัญในศาสนาต่าง ๆ ศาสนสถานในแต่ละศาสนาล้วนประกอบสร้างขึ้นด้วยศิลปะวัตถุสิ่งของ ภูมิปัญญา มรดกทางวัฒนธรรม จิตวิญญาณ ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ หรือแม้แต่ศาสนพิธี เทศกาลงานประเพณี จนเกิดเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ดึงดูดผู้คนเข้ามาเรียนรู้หลักคำสอนทางศาสนา มีประสบการณ์ร่วม และตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นส่วนต่อขยายของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่มีมูลค่าสูง (High-value Tourism)

หากพิจารณาเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพียงอย่างเดียว การท่องเที่ยวเชิงศาสนา หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่สำคัญทางศาสนาเพื่อเยี่ยมชมและเครพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นมัสการพระคณาจารย์ รวมถึงทำกิจกรรมด้านศาสนาหรือเข้าร่วมศาสนพิธี เช่น การนั่งวิปัสสนากรรมฐาน การนั่งสมาธิ การทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักท่องเที่ยวจะได้รับความรู้เกี่ยวกับศาสนสถานต่าง ๆ พร้อมกับการนำหลักธรรมคำสอนไปประยุกต์ในชีวิตประจำวัน (พระมุนินทร์ มุนินทร์, 2561) และอาจเป็นสิ่งบันดาลใจให้เกิดการเรียนรู้ แล้วเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการภายในที่นำไปสู่ความตื่นและตระหนักรู้ผ่านการปฏิบัติมากกว่าเพียงการพบเห็นอย่างผิวเผิน (มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ, 2557) โดยนัยนี้ ในปัจจุบันจึงนับว่าการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (ศิวินิต อรรถวุฒิกุล และคณะ, 2560) ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวศักยภาพสูงของไทยประเภทหนึ่ง

นอกจากนี้ ในบริบทของศาสนาพุทธ ธนกฤต สังข์เฉย (2550) อธิบายวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาไว้ 4 ประการ ได้แก่ (1) เป็นการเดินทางเพื่อการศึกษา เรียนรู้ และปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา (2) เป็นการเดินทางเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทางให้มีความรู้ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง (3) เป็นการเดินทางเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างเพื่อนมนุษย์ หมู่สัตว์สังคม และสิ่งแวดล้อม และ (4) เป็นการเดินทางเพื่อสร้างประโยชน์ ความสงบสุข และสันติภาพต่อมวลมนุษยและสรรพสิ่งอย่างเกื้อกูล

วัด/ศาสนสถานของศาสนาพุทธในฐานะแหล่งท่องเที่ยว

วัดเป็นสถานที่ทำบุญและประกอบพิธีกรรมในโอกาสต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน เป็นศูนย์รวมจิตใจที่สำคัญของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัดมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม คือ เป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทศาสนสถานเนื่องจากภายในวัดประกอบไปด้วยศิลปวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นอารยธรรมและความเจริญของชาติอันเป็นแหล่งศึกษาด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม

รวมทั้งการเชื่อมโยงความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชนและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน นอกจากนี้วัดยังเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวอันประกอบด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่สวยงาม สงบ และสันโดษสอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา (รสิกา อังกูร, 2554) เช่น สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี วัดถ้ำหลวงเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ฯลฯ วัดในปัจจุบันจึงมีบทบาทเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา วัฒนธรรม และธรรมชาติอย่างครบวงจร อารีย์ นัยพินิจและคณะ (2556) กล่าวถึงพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดไว่ว่า นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางมาวัดในวันเทศกาลและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเจริญจิต เช่น การตักบาตร การถวายทาน การเวียนเทียน ฯลฯ นอกจากนี้ กาญจนา แสงลิ้มสุวรรณ และศรัณยา แสงลิ้มสุวรรณ (2555) ได้อธิบายความพิเศษของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาตรงที่นักท่องเที่ยวนั้นศึกษาหาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สถานที่ดังกล่าวมักมีการบอกเล่าเรื่องราวพัฒนาการทางสังคมและมนุษย์ผ่านประวัติศาสตร์อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม เช่น ประเพณีวันสารทเดือนสิบของจังหวัดนครศรีธรรมราช ประเพณีลากพระและประเพณีปล่อยเต่าของจังหวัดพังงา ประเพณีบุญบั้งไฟลำนางรองและประเพณีบุญห่มน้ใหญ่ของจังหวัดบุรีรัมย์ ฯลฯ ในขณะที่กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (2559) กล่าวถึงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในทำนองว่าเป็นการเพิ่มทางเลือกให้กับนักท่องเที่ยวที่สนใจการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมการยกระดับจิตใจและความเป็นมงคลให้กับชีวิตแก่ชีวิต อีกทั้งยังก่อให้เกิดการสนับสนุนการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมอันดีงามและสถาปัตยกรรมของไทยอย่างยั่งยืน

กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา

การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาต้องสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของศาสนาเป็นสำคัญ รวมถึงวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่มุ่งเน้นรูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมและยกระดับจิตใจ ดังนั้น จึงสามารถหลักการสำคัญในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา ได้แก่ 1. การท่องเที่ยวที่มุ่งไปสู่ความรู้และการจัดการความรู้ 2. การท่องเที่ยวที่มุ่งไปสู่หลักการที่ถูกต้อง 3. การท่องเที่ยวที่มุ่งไปสู่ประโยชน์ต่อส่วนรวม และ 4. การท่องเที่ยวที่มุ่งไปสู่คุณภาพชีวิตที่มั่นคงยั่งยืน (พระระพิน พุทธิสาร, 2559) จากการหลักการทั้งหมด ทำให้เกิดรูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา 2 ประเภท ได้แก่ 1. การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อความสบายใจ เป็นการเดินทางท่องเที่ยวในระดับที่ไม่ลึกซึ้งเท่ากับในอีกรูปแบบหนึ่ง ผู้เดินทางท่องเที่ยวพึงพอใจเพียงแค่ได้ไปถึง ได้สักการะบูชาในสถานที่อันศรัทธา บางครั้งอาจเน้นจำนวนโดยไปให้ได้จำนวนสถานที่มาก ๆ อาจจะภายใน 1 วัน เน้นความสบายใจหรือแก้ไขความไม่สบายใจจากการขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความรื่นเริงบันเทิงใจจากการเข้าร่วมประเพณีวัฒนธรรมทางศาสนาซึ่งอาจมีศาสนาพหุชนิกเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ท้าวโหล่พระ 9 วัด ท้าวสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งในและต่างประเทศ การแสวงบุญ การไหว้พระทำบุญในสถานที่ต่าง ๆ เช่น เขาคิชฌกูฏ งานกินเจ ภูเก็ต งานบุญบั้งไฟพญานาค งานแห่เทียนพรรษา งานชักพระ ประเพณีทางภาคใต้ ฯลฯ และ 2. การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อยกระดับจิตใจ เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ลึกซึ้งขึ้น ไม่ฉาบฉวย และมีกิจกรรมมากกว่าการกราบไหว้บูชาเพื่อพบเห็นหรือขอพร มีความใฝ่รู้ ศึกษา แสวงหาความรู้ เกิดแง่คิด เกิดข้อธรรม เพื่อพัฒนาและยกระดับจิตใจให้ดียิ่งขึ้นไปหรือในระดับที่ลึกซึ้งมาก เช่น การเดินทางไปเพื่อเรียนรู้และปฏิบัติธรรมในสถานที่ใดสถานที่หนึ่งในระยะเวลาหนึ่ง อาจเป็นระยะเวลา

3-5 วัน 7 วัน หรือยาวนานกว่านั้น ถือเป็นการส่งสมปัญญทางศาสนาเพื่อให้ทุกข์ลดลง (สินียา ไกรวิมล, 2559)

ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาในรูปแบบใดก็ตาม การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวจึงจะเป็นไปตามแนวพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ใช้ทรัพยากร กิจกรรม หรือธรรมเนียมปฏิบัติบางประการที่มีอยู่แล้วในพระพุทธศาสนาให้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากจัดกิจกรรมท่องเที่ยวในศาสนสถานประเภทวัดนั้น วัดควรเป็นที่สงบ ร่มรื่น และก่อให้เกิดคุณภาพจิตในทางสร้างสรรค์ ไม่ใช่ส่งเสริมการท่องเที่ยวในแบบอีกที่ก็คึกโครมหรือทำลายคุณค่าพื้นฐานของวัดจนหมดสิ้น เช่น การจุดประทัด การถวายวัตถุสิ่งของเกินความจำเป็นจนกลายเป็นภาระของวัด ขยะและมลพิษ ฯลฯ ปัญหาการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดอาจส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยรอบและคุณภาพชีวิตของผู้คนที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น เมื่อเข้าไปจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาภายในวัด สิ่งที่น่าออกแบบและจัดการต้องให้ความสำคัญ คือ การสนับสนุนคุณภาพชีวิตของพุทธศาสนิกชนหรือผู้คนที่อยู่ในพื้นที่อย่างเหมาะสม

พฤติกรรมนักท่องเที่ยว

พฤติกรรมนักท่องเที่ยวหรือพฤติกรรมผู้บริโภค (Consumer Behavior) เป็นการกระทำ ปฏิบัติการประพฤติดหรือปฏิบัติของนักท่องเที่ยว รวมถึงการแสดงออกซึ่งอาจเป็นคำพูด การกระทำ สีนัยหรือท่าทาง ฯลฯ ของบุคคลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการได้รับและการใช้สินค้าและบริการทางเศรษฐกิจ โดยที่การแสดงออกนั้นอาจมีรากฐานมาจากอุปนิสัยหรือความต้องการพื้นฐานของแต่ละคน รวมถึงกระบวนการตัดสินใจซึ่งเกิดก่อนและเป็นตัวนำปฏิบัติต่าง ๆ ที่ตามมาภายหลัง อาจกล่าวได้ว่า พฤติกรรมนักท่องเที่ยวเป็นการศึกษาว่าบุคคลบริโภคผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวอะไร ที่ไหน อย่างไร และภายในสถานการณ์อย่างไร ทั้งนี้ พฤติกรรมนักท่องเที่ยวมีทั้งส่วนที่เป็นพฤติกรรมที่ผู้อื่นสังเกตได้โดยอาศัยประสาทสัมผัสและส่วนพฤติกรรมภายในของนักท่องเที่ยวซึ่งเป็นการกระทำของอวัยวะต่าง ๆ ภายในร่างกาย รวมทั้งความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ความรู้สึกที่ถูกควบคุมภายใน (ธงชัย สันติวงษ์ 2540; ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ, 2540; เสรีรัตน์ นาคแบน, 2555; ชิตวร ประดิษฐ์รอด, 2557; ปณัสยา สิริรุ่งโรจน์กนก, 2559)

การค้นหาพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

การค้นหาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวทำให้ทราบถึงความต้องการและพฤติกรรมหรือ การบริโภคของนักท่องเที่ยว นักการตลาดจึงวางแผนกลยุทธ์เพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภคได้ อย่างเหมาะสม วิธีการหนึ่งที่เป็นที่นิยม คือ การตั้งคำถาม 6W1H เพื่อหาคำตอบ 7 ประเด็น ประกอบด้วย 1. ใครคือลูกค้าในตลาดเป้าหมาย (Who is in the target market?) 2. ลูกค้าต้องการซื้ออะไร (What do the consumers purchase?) 3. ทำไมลูกค้าจึงต้องซื้อ (Why do the consumers purchase?) 4. ผู้มีส่วนร่วมในการซื้อของลูกค้าเป็นใคร (Who participates in the purchasing?) 5. ลูกค้าซื้อเมื่อใด (When do the consumers purchase?) 6. ลูกค้าซื้อที่ไหน (Where is the market?) 7. ลูกค้าซื้ออย่างไร (How do consumers purchase?)

การศึกษาองค์ประกอบพฤติกรรมนักท่องเที่ยว

หากต้องการศึกษาข้อมูลพฤติกรรมนักท่องเที่ยวในเชิงลึกก็จำเป็นต้องศึกษาองค์ประกอบพฤติกรรมนักท่องเที่ยวด้วย เช่น วัตถุประสงค์การท่องเที่ยว ปัจจัยภายใน ภายนอก และส่วนบุคคลที่มีผลต่อพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะขั้นตอนการตัดสินใจท่องเที่ยวซึ่งมี 9 ขั้นตอน ได้แก่ 1. การส่งเสริมตลาดการท่องเที่ยว (Tourism Promotion) 2. ความจำเป็นของนักท่องเที่ยวแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม (Needs) 3. สิ่งจูงใจ (Motivation) 4. การตัดสินใจ (Decision Making) 5. การวางแผนค่าใช้จ่าย (Planning for Expenditure) 6. การเตรียมการเดินทางท่องเที่ยว (Travel Preparation) 7. การออกเดินทางท่องเที่ยว (Travel) 8. ประสบการณ์การท่องเที่ยว (Tourism Experience) และ 9. ทักษะคตินักท่องเที่ยว โดยเฉพาะทักษะคตินักท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นภายหลังการท่องเที่ยวนั้นมีผลต่อการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยวครั้งต่อไป รวมถึงมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่นจากการบอกปากต่อปากหรือเผยแพร่เรื่องราวประสบการณ์การท่องเที่ยวผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2543)

อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนเพราะมีความเชื่อและความศรัทธาส่วนบุคคลของนักท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ประกอบกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่อาจเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอันสืบเนื่องมาจากสถานการณ์โรคระบาดโควิด-19 หรือวิถีปฏิบัติใหม่ เช่น ความนิยมการท่องเที่ยวในเมืองท่องเที่ยวรองที่ไม่หนาแน่นหรือแออัดด้วยผู้คนเท่ากับเมืองท่องเที่ยวยอดนิยม การท่องเที่ยวแบบเนิบช้า การท่องเที่ยวระยะสั้นแบบไปเช้าเย็นกลับ การขับรถยนต์เที่ยวเองเพื่อหลีกเลี่ยงความเสี่ยงด้านสุขอนามัย ฯลฯ ดังนั้น การศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวจึงต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยศึกษาข้อมูลด้วยวิธีการผสมผสานและใช้แหล่งข้อมูลที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อสรุปพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่เป็นปัจจุบันและสะท้อนสภาพอนาคต

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และเก็บข้อมูลเชิงปริมาณจากการสอบถามเป็นสำคัญ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพฤติกรรมและความต้องการกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวชาวไทยในพื้นที่ศึกษา คือ พุทธมณฑลประจำจังหวัดสุพรรณบุรี ตำบลอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี โดยไม่ทราบจำนวนที่แน่นอนของนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางมายังศาสนสถานแห่งนี้ และ ใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลประมาณ 1 เดือน จากนั้นจึงวิเคราะห์และเสนอแนวทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปฏิบัติใหม่ต่อไป

ประชากรและตัวอย่าง

ตัวอย่างในการศึกษานี้เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาแบบไปเช้าเย็นกลับหรือภายใน 1 วัน โดยสุ่มตัวอย่างแบบไม่ทราบจำนวนประชากรที่แน่นอนและใช้วิธีเก็บรวมข้อมูลจากตัวอย่างตามสะดวก (Convenient Sampling) กำหนดขนาดตัวอย่างด้วยสูตรคอเครน (Cochran, 1997) ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% และค่าความคลาดเคลื่อนไม่เกิน $\pm 5\%$ จึงได้ขนาดตัวอย่างจำนวนไม่น้อยกว่า 400 อย่าง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยกำหนดให้เก็บรวบรวมข้อมูลเป็นจำนวน 450 ตัวอย่าง

เครื่องมือวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ คือ แบบสอบถาม จำนวน 450 ฉบับ แบบสอบถามแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 เป็นคำถามลักษณะประชากรของตัวอย่างซึ่งเป็นข้อมูลส่วนบุคคลของนักท่องเที่ยว ชาวไทย ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ และศาสนา ส่วนที่ 2 เป็นคำถามพฤติกรรมการท่องเที่ยว ของนักท่องเที่ยวชาวไทย ได้แก่ ลักษณะการเดินทาง จำนวนครั้ง วันที่เดินทาง และแหล่งข้อมูลข่าวสาร และส่วนที่ 3 เป็นคำถามกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามที่ผ่านการตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน และปรับปรุงแก้ไขจนสมบูรณ์ไปทดลองใช้กับนักท่องเที่ยวชาวไทยที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับ ตัวอย่าง (Try out) จำนวน 50 ชุด แล้วนำมาหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) พบว่ามีค่า α -Coefficient เท่ากับ .80 แสดงให้เห็นว่า แบบสอบถามมีความน่าเชื่อถือและสามารถนำไปใช้รวบรวมข้อมูลจากตัวอย่างจริงต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

การศึกษานี้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นด้วยสถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistic) ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลประชากร พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย และความต้องการกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา นอกจากนี้ยังใช้สถิติเชิงอนุมาน (Inferential Statistics) เพื่อวิเคราะห์หาค่าประกอบเชิงยืนยัน (Confirmatory Factor Analysis: CFA) และนำไปสู่การหาข้อสรุป แนวทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่ต่อไป

สรุปผลการวิจัย

ข้อมูลประชากรของนักท่องเที่ยวชาวไทย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลตัวอย่างนักท่องเที่ยวชาวไทยในพื้นที่ศึกษา พบว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยหรือนักท่องเที่ยวเชิงศาสนาทั้งเพศชายและเพศหญิงนิยมเดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาตามความเชื่อและแรงศรัทธา เช่นเดียวกัน โดยเพศชายมีจำนวน 232 คน คิดเป็นร้อยละ 51.56 มากกว่าเพศหญิงเพียงเล็กน้อยส่วนมาก มีอายุระหว่าง 31 – 40 ปี จำนวน 145 คน คิดเป็นร้อยละ 32.22, รองลงมา คือ อายุ 20 – 30 ปี จำนวน 92 คน คิดเป็นร้อยละ 20.44, อายุ 41 – 50 ปี จำนวน 83 คน คิดเป็นร้อยละ 18.44, อายุ 51 – 60 ปี จำนวน 51 คน คิดเป็นร้อยละ 11.33, อายุต่ำกว่า 20 ปี จำนวน 46 คน คิดเป็นร้อยละ 10.22 และกลุ่มอายุที่มีจำนวนน้อยที่สุด คือ อายุมากกว่า 60 ปี จำนวน 33 คน คิดเป็น ร้อยละ 7.33 ตามลำดับ

ในด้านการศึกษานั้น นักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่จบการศึกษาต่ำกว่าระดับปริญญาตรี จำนวน 276 คน คิดเป็นร้อยละ 61.33 รองลงมา คือ ระดับปริญญาตรี จำนวน 154 คน คิดเป็นร้อยละ 34.22, ระดับปริญญาโท จำนวน 15 คน คิดเป็นร้อยละ 3.33 และจำนวนน้อยที่สุด คือ ระดับปริญญาเอก จำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 1.11 ในทางกลับกัน อาชีพส่วนใหญ่ของนักท่องเที่ยว คือ ผู้ประกอบการหรือเจ้าของธุรกิจส่วนตัว จำนวน 158 คน คิดเป็นร้อยละ 35.11 รองลงมา คือ พนักงานบริษัท จำนวน 151 คน คิดเป็นร้อยละ 33.56 และอาชีพอื่น ๆ ได้แก่ อาชีพอิสระหรือรับจ้างทั่วไป จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 20.00 และส่วนที่น้อยที่สุด คือ ข้าราชการ จำนวน 38 คน คิดเป็นร้อยละ 8.44

ในด้านศาสนา พบว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนมากนับถือศาสนาพุทธ จำนวน 436 คน คิดเป็นร้อยละ 96.89 และยังมีนักท่องเที่ยวที่นับถือศาสนาอื่น ๆ อีกจำนวนไม่มาก ได้แก่ ศาสนาอิสลาม จำนวน 6 คน คิดเป็นร้อยละ 1.33, ศาสนาฮินดู จำนวน 5 คน คิดเป็นร้อยละ 1.11, และศาสนาคริสต์ จำนวน 3 คน คิดเป็นร้อยละ 0.67 ตามลำดับ

พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย

พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่ปรากฏชัดเจนถึงความสนใจการเดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการภายในของตนเอง นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มักเดินทางท่องเที่ยวไปกับคนในครอบครัวหรือญาติสนิท จำนวน 253 คน คิดเป็นร้อยละ 56.22, รองลงมา คือ เพื่อน จำนวน 83 คน คิดเป็นร้อยละ 18.44 และเดินทางคนเดียว จำนวน 78 คน คิดเป็น ร้อยละ 17.33

ด้านการเข้าร่วมกิจกรรมท่องเที่ยว พบว่า มากที่สุดเป็นการชมความงามของพระพุทธรูปยศศิริสุวรรณภูมิ จำนวน 385 คน คิดเป็น ร้อยละ 85.56 รองลงมา คือ เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่พุทธมณฑลประจำจังหวัดสุพรรณบุรีจัดขึ้น จำนวน 42 คน คิดเป็น ร้อยละ 9.33 ส่วนที่น้อย คือ เข้าร่วมงานประเพณีที่พุทธมณฑลประจำจังหวัดสุพรรณบุรีจัดขึ้น จำนวน 12 คน คิดเป็นร้อยละ 2.67 และอื่น ๆ จำนวน 11 คน คิดเป็นร้อยละ 2.44

ด้านวัตถุประสงค์หลักในการท่องเที่ยวเชิงศาสนา พบว่า นักท่องเที่ยวเน้นเที่ยวชมความงามมากที่สุด จำนวน 384 คน คิดเป็นร้อยละ 40.21 รองลงมา คือ ทำบุญไหว้พระ จำนวน 363 คน คิดเป็นร้อยละ 38.01 ขอพร/ขอหวย/ดูดวง จำนวน 121 คน คิดเป็นร้อยละ 12.67 ปฏิบัติงาน/ติดต่อธุระ จำนวน 41 คน คิดเป็นร้อยละ 4.29 ส่วนที่น้อย คือ เข้า/ซื้อวัตถุมงคล จำนวน 31 คน คิดเป็นร้อยละ 3.25 และอื่น ๆ จำนวน 15 คน คิดเป็นร้อยละ 1.57

นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่นิยมเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาในช่วงวันธรรมดา จำนวน 220 คน คิดเป็นร้อยละ 48.89 รองลงมา คือ วันหยุดปลายสัปดาห์ จำนวน 124 คน คิดเป็นร้อยละ 27.56 และวันหยุดตามเทศกาล จำนวน 95 คน คิดเป็นร้อยละ 21.11 โดยเดินทางท่องเที่ยวครั้งแรกในรอบปีมีจำนวนมากที่สุดถึง 189 คน คิดเป็นร้อยละ 42.00 รองลงมา คือ จำนวน 2 – 3 ครั้ง จำนวน 174 คน คิดเป็นร้อยละ 38.67, 6 ครั้งขึ้นไป จำนวน 59 คน คิดเป็นร้อยละ 13.11, และจำนวน 4 – 5 ครั้ง จำนวน 28 คน คิดเป็นร้อยละ 6.22 ตามลำดับ ทั้งนี้ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ทราบข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยวเชิงศาสนาจากเพื่อน จำนวน 216 คน คิดเป็นร้อยละ 48.89 รองลงมา คือ จากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ จำนวน 181 คน คิดเป็นร้อยละ 40.22 และจากหนังสือพิมพ์-นิตยสารสิ่งพิมพ์ จำนวน 26 คน คิดเป็น ร้อยละ 5.78 น้อยสุด แสดงให้เห็นว่า การบอกปากต่อปากและสื่ออิเล็กทรอนิกส์มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นอย่างมาก

กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา

นักท่องเที่ยวชาวไทยมีความต้องการกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาแต่ละกลุ่มในระดับที่แตกต่างกัน ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเกี่ยวกับความต้องการกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวชาวไทย (n. = 450)

กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา	ค่าเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ความหมาย	อันดับ
กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา				2
RTA1 ทำบุญ	4.39	0.60	มากที่สุด	(3)
RTA2 ตักบาตร	4.42	0.61	มากที่สุด	(1)
RTA3 ฟังเทศน์	4.40	0.57	มากที่สุด	(2)
RTA4 ถวายสังฆทาน	4.39	0.57	มากที่สุด	(3)
RTA5 สวดมนต์	4.39	0.60	มากที่สุด	(3)
ค่าเฉลี่ยรวม	4.40	0.55	มากที่สุด	
กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระ				1
RTA6 เวียนเทียน	4.38	0.64	มากที่สุด	(4)
RTA7 ทอดกฐิน	4.47	0.53	มากที่สุด	(1)
RTA8 ทอดผ้าป่า	4.43	0.57	มากที่สุด	(2)
RTA9 หล่อพระ	4.43	0.58	มากที่สุด	(2)
RTA10 หล่อเทียนพรรษา	4.42	0.63	มากที่สุด	(3)
ค่าเฉลี่ยรวม	4.43	0.50	มากที่สุด	
กิจกรรมเฉพาะกลุ่ม				3
RTA11 แก้วปีซง	4.45	0.55	มากที่สุด	(1)
RTA12 นั่งสมาธิ	3.98	0.88	มาก	(3)
RTA13 ไถ่ชีวิตสัตว์	4.03	0.87	มาก	(2)
RTA14 ดูดวง	3.95	0.91	มาก	(4)
ค่าเฉลี่ยรวม	4.10	0.73	มาก	
ค่าเฉลี่ยในภาพรวม	4.31	0.52	มากที่สุด	

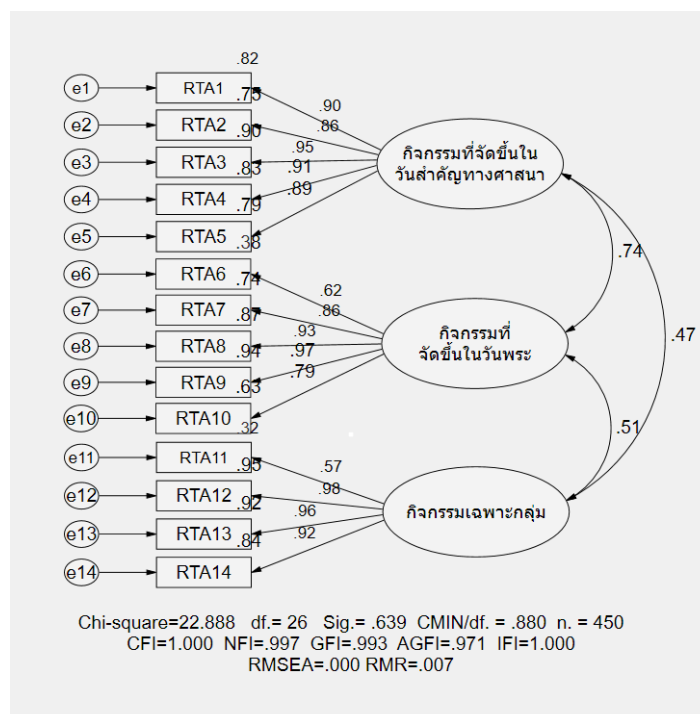
จากตารางที่ 1 ความต้องการกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย = 4.31) โดยด้านที่นักท่องเที่ยวชาวไทยต้องการเป็นอันดับแรก คือ กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระ (ค่าเฉลี่ย = 4.43) รองลงมา คือ กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา (ค่าเฉลี่ย = 4.40) และกิจกรรมเฉพาะกลุ่ม (ค่าเฉลี่ย = 4.10) ตามลำดับ

หากพิจารณากิจกรรมที่จัดในวันพระซึ่งเป็นที่ต้องการมากเป็นอันดับแรก พบว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยสนใจกิจกรรมทอดกฐินมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย = 4.47) รองลงมา คือ กิจกรรมทอดผ้าป่า (ค่าเฉลี่ย = 4.43) และกิจกรรมหล่อพระ (ค่าเฉลี่ย = 4.43) เท่ากัน กิจกรรมหล่อเทียนพรรษา (ค่าเฉลี่ย = 4.42) และกิจกรรมเวียนเทียน (ค่าเฉลี่ย = 4.38) ตามลำดับ

ในด้านกิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา พบว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยสนใจกิจกรรมตักบาตรมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย = 4.42) รองลงมา คือ กิจกรรมฟังเทศน์ที่จัดขึ้น (ค่าเฉลี่ย = 4.40) กิจกรรมถวายสังฆทาน (ค่าเฉลี่ย = 4.39) และกิจกรรมทำบุญที่ (ค่าเฉลี่ย = 4.39) เท่ากัน และกิจกรรมสวดมนต์ (ค่าเฉลี่ย = 4.39)

ตามลำดับ ในขณะที่ด้านกิจกรรมเฉพาะกลุ่มซึ่งเป็นที่ต้องการน้อยกว่ากิจกรรมสองกลุ่มแรกนั้น พบว่านักท่องเที่ยวชาวไทยสนใจกิจกรรมแก้ปัญหามากที่สุด (ค่าเฉลี่ย = 4.45) รองลงมาอยู่ในระดับมากที่สุด ได้แก่ กิจกรรมไล่ชีวิตสัตว์ (ค่าเฉลี่ย = 4.03) กิจกรรมการนั่งสมาธิ (ค่าเฉลี่ย = 3.98) และกิจกรรมดูดวง (ค่าเฉลี่ย = 3.95) ตามลำดับ

ผลการวิเคราะห์โมเดลตัวแปรบ่งชี้ซึ่งประกอบเชิงยืนยันแบบจำลองกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Confirmatory Factor Analysis: CFA)

ภาพที่ 1 แสดงโมเดลตัวแปรบ่งชี้ซึ่งประกอบเชิงยืนยันแบบจำลอง
แนวทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาสำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย

จากภาพที่ 1 พบว่า ตัวแปรแฝงสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์อยู่ในเกณฑ์ดี โดยมีค่า Chi - Square = 22.888 df = 26.0 Sig. = 0.639 > 0.05 และ CMIN/df. = 0.880 < 2.0 และสอดคล้องกับค่าสถิติโดยมีค่าดัชนีวัดความสอดคล้องกลมกลืนเชิงสัมพัทธ์ (CFI) เท่ากับ 1.000 > 0.90, ดัชนีวัดความกลมกลืน (GFI) เท่ากับ 0.993 > 0.90, ดัชนีวัดความกลมกลืนที่ปรับแก้ไขแล้ว (AGFI) เท่ากับ 0.971 > 0.90, ดัชนีรากที่สองของค่าเฉลี่ยความคลาดเคลื่อนกำลังสองของการประมาณค่า (RMSEA) เท่ากับ 0.000 < 0.05, ดัชนีวัดความสอดคล้องกลมกลืนในรูปความคลาดเคลื่อน หรือรากที่สองของค่าเฉลี่ยกำลังสองของส่วนเหลือมาตรฐาน (RMR) เท่ากับ 0.007 < 0.05, ดัชนีความกลมกลืนประเภเปรียบเทียบกับรูปแบบอิสระ (NFI) เท่ากับ 0.997 > 0.90 และดัชนีความกลมกลืนเชิงเปรียบเทียบกับรูปแบบฐาน (IFI) เท่ากับ 1.000 > 0.90 กล่าวได้ว่าดัชนีเหล่านี้ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดไว้ แสดงว่า โมเดลการวัดมีความเที่ยงตรง

ตารางที่ 2 แสดงผลวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันแบบจำลองกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาสำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย

กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา	λ	SE.	t-value	R ²	AVE	CR.
กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา					0.817	0.957
RTA1 ทำบุญ	0.90	-	-	81.60%		
RTA2 ตักบาตร	0.87	0.03	33.799**	74.80%		
RTA3 ฟังเทศน์	0.95	0.03	33.420**	89.60%		
RTA4 ถวายสังฆทาน	0.91	0.01	68.573**	83.30%		
RTA5 สวดมนต์	0.89	0.03	28.858**	78.90%		
กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระ					0.713	0.924
RTA6 เวียนเทียน	0.62	-	-	38.30%		
RTA7 ทอดกฐิน	0.86	0.10	11.654**	74.10%		
RTA8 ทอดผ้าป่า	0.93	0.11	11.997**	87.00%		
RTA9 หล่อพระ	0.97	0.12	11.839**	94.40%		
RTA10 หล่อเทียนพรรษา	0.79	0.11	11.057**	62.50%		
กิจกรรมเฉพาะกลุ่ม					0.759	0.924
RTA11 แก้วปีซง	0.57	-	-	32.30%		
RTA12 การนั่งสมาธิ	0.98	0.19	14.325**	95.40%		
RTA13 ไถ่ชีวิตสัตว์	0.96	0.19	14.210**	91.90%		
RTA14 ดูดวง	0.92	0.19	13.739**	84.30%		

** อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.001

จากตารางที่ 2 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันแบบจำลองกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาสำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย พบว่า ตัวแปรด้านการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.001 ประกอบด้วย 3 ตัวแปรแฝง ได้แก่ กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมเฉพาะกลุ่ม และกิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระ มีน้ำหนักค่าสัมประสิทธิ์ระหว่าง 0.57 – 0.98 มากกว่า 0.40 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เชิงพหุคูณกำลังสอง (R²) ระหว่าง 32.30% - 95.40% ค่าเฉลี่ยความแปรปรวนถูกสกัดได้ (AVE) ระหว่าง 0.713 – 0.817 มากกว่า 0.50 จึงกล่าวได้ว่า โมเดลการวัดมีความตรงเชิงลู่เข้าที่ดีถือว่าตัวแปรมีความเป็นเอกภาพที่ดีและมีค่าความเที่ยงรวม (CR) ระหว่าง 0.924 – 0.957 มากกว่า 0.60 แสดงให้เห็นว่า ตัวแปรแบบจำลองด้านองค์การทุกตัวความเที่ยงตรงเชิงจำแนกสูง ซึ่งมีค่าการวัดมีความเที่ยงตรงเชิงจำแนกสูงที่บ่งบอกถึงความเป็นเอกภาพตัวแปรแฝง

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่ รวมถึงความสนใจกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา สามารถสรุปและอภิปรายผลการศึกษาในประเด็นที่สำคัญตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

ลักษณะทั่วไปและพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย

ลักษณะโดยทั่วไปของนักท่องเที่ยวที่เดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนานั้น หากเปรียบเทียบกับงานวิจัยของ ศิวนิต อรรถวุฒิกุลและคณะ (2560) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของจังหวัดราชบุรี พบว่า ไม่แตกต่างกันมากนัก กล่าวคือ นักท่องเที่ยวชาวไทยเป็นทั้งเพศชายและเพศหญิงในสัดส่วนใกล้เคียงกันหรือมากกว่ากันเพียงเล็กน้อยและส่วนใหญ่เป็นคนวัยทำงานที่มีอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป ในขณะที่ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปมีสัดส่วนไม่มากนัก สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนานั้นดึงดูดนักท่องเที่ยวหลากหลายช่วงวัยและไม่ได้จำกัดเฉพาะนักท่องเที่ยวผู้สูงอายุอย่างที่เข้าใจกันโดยผิวเผิน ส่วนประเด็นที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด คือ ระดับการศึกษาและอาชีพ ปัจจัยส่วนบุคคลสองส่วนนี้ส่งผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในด้านเวลา การใช้จ่าย รวมถึงวัตถุประสงค์การท่องเที่ยวอย่างเห็นได้ชัด

หากเปรียบกับผลสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทยในปี 2565 และ 2566 (ททท., 2565; 2566) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สถานการณ์โรคระบาดคลี่คลายลงและการท่องเที่ยวภายในประเทศเริ่มฟื้นตัว พบว่า ลักษณะทั่วไปของนักท่องเที่ยวชาวไทยไม่แตกต่างกันมากนักทั้งในปัจจัยด้านเพศ อายุ ระดับการศึกษา และอาชีพ สะท้อนให้เห็นว่า ลักษณะประชากรของนักท่องเที่ยวชาวไทยในช่วงที่เกิดสถานการณ์โรคระบาด โควิด-19 กับช่วงหลังสถานการณ์คลี่คลายลงมีความคล้ายคลึงกัน

ด้านพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย การเข้าร่วมกิจกรรมท่องเที่ยวและวัตถุประสงค์การท่องเที่ยวที่พบว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยเน้นการเที่ยวชมความงามของพระพุทธรูปศิริศรีสุวรรณภูมิในสัดส่วนที่สูงนั้น สอดคล้องกับผลสำรวจของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2565; 2566) ที่ระบุไว้ว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่เน้นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อผ่อนคลาย/คลายเครียดจากชีวิตประจำวัน โดยที่ความสวยงามของวิวทิวทัศน์/ธรรมชาติเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุด ในขณะที่กิจกรรมท่องเที่ยวและวัตถุประสงค์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรงนั้นอยู่ในลำดับรองลงมาเช่นเดียวกัน โดยในปี 2566 วัตถุประสงค์การท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์/เพื่อความศรัทธาทางศาสนามีสัดส่วนสูงขึ้นกว่าในปี 2565 อย่างเห็นได้ชัด แสดงว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนายังเป็นต้องการมากขึ้นแม้ว่าสถานการณ์โรคระบาดจะคลี่คลายลงแล้วก็ตาม ที่สำคัญ แหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาไม่ว่าจะเป็นวัดหรือศาสนสถานประเภท จำเป็นต้องมีองค์ประกอบด้านสิ่งดึงดูดใจที่มีความสวยงามเป็นสิ่งสำคัญดังผลการวิจัยของศิวนิต อรรถวุฒิกุลและคณะ (2560) ที่ระบุไว้ว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยต้องการ สิ่งดึงดูดใจในการท่องเที่ยวสำหรับการท่องเที่ยวเชิงศาสนามากที่สุดในทุกองค์ประกอบและอาจสรุปได้ว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยกลุ่มนี้มีลักษณะเป็นนักท่องเที่ยวตามแรงบันดาลใจทางวัฒนธรรม (Culturally Inspired) ตามผลการศึกษาของ Bywater (1993) ทั้งนี้ หากพิจารณาตามรูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา พบว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวชาวไทยมีลักษณะเป็นการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อความสบายใจมากกว่าเพื่อยกระดับจิตใจ (สินียา ไกรวิมล, 2559) ดังเห็นได้จากนักท่องเที่ยวให้ความสนใจกิจกรรมประเภท

ทำบุญไหว้พระ การเข้าร่วมศาสนพิธี และการขอพร/ขอหวย/ดวงเป็นจำนวนมาก ข้อสังเกตประการหนึ่งที่สำคัญ คือ การเข้า/ซื้อวัตถุมงคลของนักท่องเที่ยวไทยมีสัดส่วนน้อยมาก (ร้อยละ 3.25) ในขณะที่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติให้ความสำคัญและนิยมเข้า/ซื้อวัตถุมงคลในสัดส่วนสูงมาก โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวจากเอเชีย ประเทศจีน และยุโรป (กรมการท่องเที่ยว, อ้างถึงในสินียา ไกรวิมล, 2559)

นอกจากนี้ นักท่องเที่ยวชาวไทยมีแบบแผนการเดินทางท่องเที่ยวร่วมกับคนในครอบครัวหรือญาติสนิทเป็นส่วนใหญ่ ข้อค้นพบส่วนนี้จึงไม่แตกต่างการผลการวิจัยในลักษณะเดียวกันทั้งในระดับเฉพาะพื้นที่และระดับประเทศในภาพรวม อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบที่แตกต่างจากงานวิจัยอื่น ๆ มีเพียงประเด็นเดียว คือ ความนิยมเดินทางท่องเที่ยวในวันธรรมดา (ร้อยละ 48.89) มากกว่าวันหยุดสุดสัปดาห์ (ร้อยละ 27.56) และวันหยุดตามเทศกาล (ร้อยละ 21.11) รวมกันเพียงเล็กน้อย นั่นอาจเป็นเพราะช่วงเวลาที่เก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างตรงกับช่วงไตรมาสแรกของปี (มกราคม - มีนาคม) ซึ่งนักท่องเที่ยวชาวไทยนิยมเดินทางท่องเที่ยวในวันธรรมดามากกว่าไตรมาสอื่น ๆ (ททท., 2565) ทั้งนี้ แหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน/ศาสนสถาน/สถานปฏิบัติธรรมเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวชาวไทยในช่วงวันธรรมดาและจุดหมายปลายทางที่เป็นเมืองท่องเที่ยวรองในสามอันดับแรก (ททท., 2566)

ความต้องการกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา

นักท่องเที่ยวชาวไทยแสดงความต้องการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในระดับมากที่สุดซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับผลการศึกษาของศิวินิต อรรถวุฒิกุลและคณะ (2560), อธิป จันทรสุริย์ (2021) รวมถึงสินียา ไกรวิมล (2559) โดยได้อธิบายปรากฏการณ์ความนิยมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาทั้งในระดับโลกและระดับประเทศ ระดับองค์การและระดับบุคคล ข้อมูลเชิงสถิติในปี 2559 ชี้ว่ามีนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมากถึง 6.62 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 46 ของนักท่องเที่ยวทั้งหมดเดินทางเข้ามาในประเทศไทยเพื่อท่องเที่ยวเชิงศาสนา ในขณะที่นักท่องเที่ยวไทยนิยมเข้าร่วมกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว หรือจัดให้มีการเยี่ยมชมและสักการะศาสนสถานสำคัญเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมท่องเที่ยวแทบทุกประเภท ส่งผลให้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง อาทิ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ฯลฯ ศึกษาวิจัยและจัดคู่มือเส้นทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อแพร่ยังนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก แม้ว่ารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่นักท่องเที่ยวชาวไทยนิยมมีลักษณะเป็นการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อความสะดวกใจก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าการเรียนรู้ส่วนบุคคลเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ โดยเฉพาะการเรียนรู้และสัมผัสความงามของศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยการเรียนรู้ส่วนบุคคล (รวมถึงความเชื่อส่วนบุคคล) มีผลเชิงบวกต่อพฤติกรรมนักท่องเที่ยว สามารถชักจูงหรือจูงใจนักท่องเที่ยวให้มาท่องเที่ยวเชิงศาสนา และกลับมาท่องเที่ยวซ้ำดังผลการศึกษาของพรหมภัสสร ชุนหบุญญทิพย์ (2566) จึงอาจกล่าวได้ว่า รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อความสะดวกใจเป็นหนทางหนึ่งที่น่าไปสู่รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อยกระดับจิตใจ โดยการจัดการเรียนรู้ส่วนบุคคลเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่แหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาควรให้ความสำคัญ

เมื่อพิจารณากิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นรายด้าน กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระ (กิจกรรมทอดกฐิน ทอดผ้าป่า หล่อพระ หล่อเทียนพรรษา และเวียนเทียน) เป็นที่ต้องการของนักท่องเที่ยวชาวไทยมากที่สุด

สอดคล้องกับกับแนวคิดของจริมา อุปราญเคราะห์ (2557) ที่เสนอว่า การเดินทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาในประเทศไทยนั้นผูกพันกับวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยมาตั้งแต่อดีต ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาส่งผลให้ผู้นับถือไปวัดเพื่อประกอบพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา รวมถึงไปกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามแต่เวลาที่สามารถเดินทางไปได้ ความต้องการที่รองลงมาเพียงเล็กน้อย คือ กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา (ตักบาตร ฟังเทศน์ ทำบุญ สวดมนต์ ถวายสังฆทาน) โดยกิจกรรมประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมที่มุ่งยกระดับจิตใจ นักท่องเที่ยวจำเป็นต้องมีเวลามากเพียงพอที่จะเรียนรู้ แสวงหาความรู้ จนเกิดแง่คิดหรือเข้าใจหลักธรรมคำสอนเพื่อพัฒนาจิตใจให้ดียิ่งหรือในระดับที่ลึกซึ้งขึ้นกว่ากิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาประเภทแรก

กิจกรรมเฉพาะกลุ่ม (แก่ปีชง ไถ่ชีวิตสัตว์ นุ่งสมาธิ ดูดวง) เป็นกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวชาวไทยต้องการเป็นลำดับที่สามและเป็นกิจกรรมที่อิงอยู่กับเชื่อบุคคลเป็นสำคัญ กิจกรรมส่วนนี้นอกจากมีผลเชิงบวกต่อพฤติกรรมนักท่องเที่ยวเช่นเดียวกับการเรียนรู้ส่วนบุคคล (พรหมภัสสร ชุณหบุญญทิพย์, 2566) ยังเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวในกลุ่มความสนใจพิเศษที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในประเทศไทย กล่าวคือนักท่องเที่ยวจำนวนมากนิยมเดินทางไปวัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อร่วมกิจกรรมทางศาสนาและการปฏิบัติธรรมตามคติความเชื่อที่ถือว่าการได้มาสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ร่วมทำบุญ บริจาคทาน จะนำสิริมงคลมาสู่ชีวิต และสร้างจิตใจที่ผ่องใสมาสู่ผู้ปฏิบัติ (พรหมธิดา เหล่าพวงศักดิ์, 2559) นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้รับความรู้เกิดความเข้าใจ และเห็นคุณค่าในเรื่องราวประวัติศาสตร์ สามารถปฏิบัติตนในระหว่างเดินทางท่องเที่ยวได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม และไม่ละเมิดความเชื่อ ขนบ วิถีปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่น (อธิป จันทรสุรีย์ และคณะ, 2563; อธิป จันทรสุรีย์, 2021) อย่างไรก็ตาม กิจกรรมท่องเที่ยวสองประเภทหลังมักจัดขึ้นในช่วงวันหยุด ตามเทศกาลและเกิดเป็นกระแสนิยม ทำให้มีจำนวนนักท่องเที่ยวหนาแน่นมากกว่าปกติ จึงต้องบริหารจัดการด้วยมาตรการด้านสุขอนามัยเพื่อความปลอดภัยของพระภิกษุสงฆ์และนักท่องเที่ยว แม้ว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 จะคลี่คลายลงจนเกือบเป็นปกติแล้วก็ตาม

แนวทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่

จากการศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยและความต้องการกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา ผู้วิจัยสามารถเสนอแนวทางทางการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้สอดคล้องกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยในวิถีปกติใหม่ เรียงตามลำดับความสำคัญ ดังนี้

หลักการพื้นฐานสำหรับการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนา

วัดหรือศาสนสถาน รวมถึงหน่วยที่กำกับดูแลวัดหรือศาสนสถานในฐานะแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยเฉพาะในจุดหมายปลายทางที่เมืองท่องเที่ยวรอง ควรพัฒนาสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวที่สามารถส่งมอบอารมณ์ความรู้สึกหรือมีความโดดเด่นในด้านความงาม โดยที่สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวที่ว่านี้ควรเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนา ได้รับการออกแบบในเชิงศิลปะ กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมโดยรอบของวัดหรือศาสนสถาน และสะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่น สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การรักษาบรรยากาศอันสงบ วิเวก ผ่อนคลาย และเอื้อต่อการเรียนรู้อันเป็นคุณค่าหลักของแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาให้มีคุณภาพดีขึ้น ทั้งนี้ อาจสอดแทรกความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับศาสนาและท้องถิ่นในกิจกรรมตามความเหมาะสม

กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาในวิถีปกติใหม่

กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาในวิถีปกติใหม่ควรประกอบด้วยกิจกรรม 3 ส่วน ดังนี้

1. กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระ เป็นกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่มักจัดขึ้นในวันธรรมดาและเป็นกิจกรรมที่เรียบง่ายซึ่งจัดเป็นประจำอยู่แล้วอย่างต่อเนื่อง แต่มีความหนาแน่นของนักท่องเที่ยวไม่มากเท่ากับกิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมสำคัญที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ ได้แก่ กิจกรรมทอดกฐิน ทอดผ้าป่า หล่อพระ หล่อเทียนพรรษา และเวียนเทียน ตามลำดับ ทั้งนี้ ควรจัดกิจกรรมส่วนนี้ ให้ต่อเนื่องตลอดทั้งปีเพื่อดึงดูดให้นักท่องเที่ยวกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะช่วงต้นปีหรือหลังสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ที่นักท่องเที่ยวชาวไทยมักเดินทางท่องเที่ยวในวันธรรมดาเพื่อหลีกเลี่ยงความหนาแน่นของผู้คน

2. กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางศาสนา เป็นกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่จัดเฉพาะวันสำคัญทางศาสนาและมีลักษณะกึ่งงานกิจกรรมพิเศษ กิจกรรมส่วนนี้ควรแตกต่างจากกิจกรรมที่จัดขึ้นในวันพระ โดยมุ่งเน้นการยกระดับจิตใจของนักท่องเที่ยวที่มาเข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมตักบาตร ฟังเทศน์/ฟังธรรม ทำบุญ สวดมนต์ ถวายสังฆทาน ตามลำดับ รวมถึงการส่งเสริมการเรียนรู้ทางศาสนาในมิติต่าง ๆ อย่างครบถ้วน ทั้งนี้ ด้วยความที่มีลักษณะกึ่งงานกิจกรรมพิเศษ จึงไม่ควรจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความอึดอัดทึบอึดอัดภายในวัดหรือศาสนสถานเนื่องจากอาจบั่นทอนบรรยากาศความเงียบสงบ นอกจากนี้ วันสำคัญทางศาสนามักจะตรงกับช่วงวันหยุดตามเทศกาลหรือวันหยุดยาว ทำให้นักท่องเที่ยวหนาแน่นหรือบางกรณีอาจเกิด ความแออัดยัดเยียด ดังนั้น วัดหรือศาสนสถานจำเป็นต้องปฏิบัติตามมาตรการด้านสุขอนามัยอย่างเคร่งครัดเพื่อลดความเสี่ยงสำหรับกลุ่มเปราะบางและสร้างความเชื่อมั่นในด้านความปลอดภัยสำหรับนักท่องเที่ยวทั่วไป เช่น การจัดระบบที่จอดรถ ระบบแถวคอย การจัดลำดับการเข้าสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่ต่าง ๆ การแบ่งโซนให้สอดคล้องกับประเภทกิจกรรมเพื่อกระจายความหนาแน่น การงดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดฝุ่นละอองขนาดเล็ก รวมถึงการมีหน่วยปฐมพยาบาลเพื่อให้การรักษาเบื้องต้นกรณีเกิดเหตุฉุกเฉิน

กิจกรรมทั้งที่จัดขึ้นในวันพระและในวันสำคัญทางศาสนาควรเป็นกิจกรรมเชิงศาสนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่เดินทางด้วยตนเองพร้อมกับบุคคลในครอบครัวหรือญาติ ซึ่งประกอบด้วยคนหลายเจนเนอเรชันในเวลาเดียวกัน เช่น เด็กและเยาวชน วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ

3. กิจกรรมเฉพาะกลุ่ม เป็นกิจกรรมท่องเที่ยวสำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีความสนใจเฉพาะด้านเนื่องจากเกี่ยวข้องกับเชื้อส่วนบุคคลเป็นหลัก แต่สามารถสอดแทรกเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมที่จัดขึ้นทั้งในวันพระและในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วิปัสสนากรรมฐานที่มุ่งพัฒนาปัญญาหรือบริหารจัดการจิตช่วยให้ความรู้สึกละคลาย ลดความตึงเครียด จิตใจผ่องใส ฯลฯ ส่วนกิจกรรมแก้ปิ้ง ไล่ชีวิตสัตว์ และดูดวงยังคงเป็นกิจกรรมที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวเชิงศาสนาชาวไทยได้เนื่องจากเป็นกิจกรรมทางเลือกในการสร้างพลังในการต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตและมุ่งเน้นความสบายใจหรือสร้างกำลังใจในทางบวก ทั้งนี้ กิจกรรมลักษณะนี้จะมีเสน่ห์มากขึ้นก็ต่อเมื่อมีการสอดแทรกภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความเชื่อเฉพาะถิ่นอย่างสร้างสรรค์เพื่อสร้างเอกลักษณ์ให้กับจุดหมายปลายทางเชิงศาสนา

กิจกรรมที่จัดขึ้นทั้งหมดควรกำหนดล่วงหน้าในลักษณะปฏิทินกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาตลอดทั้งปี โดยเผยแพร่ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์หรือสื่อออนไลน์เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงข้อมูลและมีส่วนร่วมในการเผยแพร่ข้อมูลภายในครอบครัว ญาติ และกลุ่มเพื่อนได้ง่าย นอกจากนี้ควรนำเสนอความโดดเด่นหรือความสวยงามของสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นความสนใจในเนื้อหา ทั้งนี้ การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาในวิถีปกติใหม่ควรคำนึงถึงหลักการสำคัญ ได้แก่ (1) ภาพลักษณ์ทางศาสนาที่สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนหรือคุณค่าหลักของวัดหรือศาสนสถาน (2) ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเชิงศาสนาจากการจัดการประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ และ (3) ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว พระภิกษุ และบุคลากรทางศาสนาที่เกี่ยวข้องจากการใช้มาตรการด้านสุขอนามัยอย่างเหมาะสมและคำนึงถึงความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะในงานวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในครั้งต่อไป ควรศึกษาในประเด็นที่สำคัญดังนี้

1. พฤติกรรมนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในประเด็นวัตถุประสงค์การท่องเที่ยวและปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว
2. การจำแนกนักท่องเที่ยวเชิงศาสนาตามความสนใจหรือลักษณะทางจิตวิทยาเพื่อการออกแบบประสบการณ์การท่องเที่ยวที่สามารถตอบสนองนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่ม
3. ปัจจัยความเชื่อมั่นของนักท่องเที่ยวต่อการท่องเที่ยวเชิงศาสนาหลังการสถานการณ์โควิด-19 รวมถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรมทางศาสนาหรือกิจกรรมท่องเที่ยวที่เหมาะสม
4. การออกแบบพื้นที่ภายในวัดหรือศาสนสถานเพื่อรองรับกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่ได้มาตรฐานสากล รวมถึงการบริหารจัดการการจัดการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิกา คำดี. (2015). วัดและศาสนสถานในมิติของการท่องเที่ยว. *Journal of Language, Religion and Culture*, 4(2), 175–191. Retrieved from <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/gshskku/article/view/62535>.
- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, กองเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและกีฬา, กลุ่มสารสนเทศเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและกีฬา. (2563). *โควิด-19 กับผลกระทบต่อการท่องเที่ยวไทย*. รายงานภาวะเศรษฐกิจท่องเที่ยว ไตรมาส 1/2563. กรุงเทพฯ : กองเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- _____. (2564). *การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual Tourism) : เทรนด์ท่องเที่ยวที่ไม่ตกยุค*. รายงานภาวะเศรษฐกิจท่องเที่ยว ไตรมาส 1/2564. กรุงเทพฯ : กองเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- _____. (2559). *การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและจิตใจ*. รายงานภาวะเศรษฐกิจท่องเที่ยว ไตรมาส 2/2559. กรุงเทพฯ : กองเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- กาญจนา แสงลัมสุวรรณ และศรัณยา แสงลัมสุวรรณ. (2555). การท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน. *วารสารนักษิณ*, 32(4): 139-146.

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2562). *โครงการสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทยปี 2562* (รายงานฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ : บริษัท อินโฟเสิร์ช จำกัด.
- _____. (2565). *โครงการสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทยปี 2555* (รายงานฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ : บริษัท อินทัช รีเสิร์ช แอนด์ คอนซัลแทนซี จำกัด.
- _____. (2566). *โครงการสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทยปี 2566* (รายงานความก้าวหน้า ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : บริษัท แบรนต์ เมทริกซ์ รีเสิร์ช จำกัด.
- _____. (ม.ป.ป.). *9 แนวโน้มใหม่ในอนาคตการท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2566). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566 - 2570)*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ.
- จริมา อุปรานุเคราะห์ (2557). *ไหว้พระ 9 วัด : การท่องเที่ยวและผลกระทบต่อทรัพยากรวัฒนธรรม* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ). สืบค้นวันที่ 8 กันยายน 2566, จาก <https://sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/12878>.
- จิตรพร ประดิษฐ์รอด. (2557). *ปัจจัยองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวและปัจจัยแรงจูงใจในการท่องเที่ยวที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกท่องเที่ยวบริเวณทะเลของนักท่องเที่ยวทำงานในเขตกรุงเทพมหานคร* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, กรุงเทพฯ). สืบค้นวันที่ 8 กันยายน 2566, จาก <http://dspace.bu.ac.th/jspui/handle/123456789/1969>.
- ณัฐพงศ์ ถือดำ และสมหมาย ปิ่นพุทธรศิลป์. (2550). *ระบบการจัดการพิพิธภัณฑ์ โบราณสถาน ศาสนสถาน ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน* (รายงานการวิจัย). ภูเก็ต : มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต.
- ธงชัย สันติวงษ์. (2540). *พฤติกรรมผู้บริโภคทางการตลาด*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ. ไทยวัฒนาพานิช
- ธนภุต สังข์เฉย. (2550). *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการ*. เพชรบุรี: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2543). *การขนส่งในทางท่องเที่ยว*. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปณัสยา สิริรุ่งโรจน์กนก. (2559). *พฤติกรรมและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการจัดการโลจิสติกส์การท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดน้ำ อัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม* (รายงานการวิจัย). ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พรรณธิดา เหล่าพงศ์ศักดิ์. (2559). *แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวกลุ่มประชาคมอาเซียน จังหวัดกาญจนบุรี*. *Journal of Humanities and Social Sciences Thonburi University*, 10(21), 35–43. Retrieved from <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/trujournal/article/view/56131>
- พรหมภัสสร ชุณหบุญญทิพย์. (2566). *การท่องเที่ยวเชิงศาสนา ความเชื่อของบุคคล การเรียนรู้ส่วนบุคคล และพฤติกรรมทางท่องเที่ยว: หลักฐานเชิงประจักษ์จากนักท่องเที่ยวพระธาตุพนมในประเทศไทย*. *วารสารศิลปศาสตร์และวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 10(1) : 1 – 19.

พระมนินทร์ มุนินทร (กองจันท์). (2561). *การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ).

พระนครศรีอยุธยา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระระพิน พุทธิสาร. (2559). แนวคิดการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว (วัด) ในพุทธศาสนา: ทฤษฎี หลักการ และวิถีปฏิบัติ. *วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์*, 2(2): 51-65.

ภัทรลภา บุตรดาเลิศ. (2561). ผลกระทบจากการท่องเที่ยวทางศาสนาต่อมรดกที่จับต้องไม่ได้ภายในวัด.

วารสารนานาชาติมหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 8(2):1-27.

มธุรส ปราปไพรี, มลธิชา แจ่มจันทร์, ณัฐวุฒิ สุวรรณช่าง และพรชัย คุ่มมี. (2551). *การปรับปรุงแผนการท่องเที่ยวสำเร็จรูปเพื่อตอบสนองความต้องการพฤติกรรมนักท่องเที่ยวสำหรับประเทศไทย กรณีศึกษา 5 จังหวัดภาคตะวันตก* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาสอินทปัญโญ. (2557). *คู่มือการจัดกิจกรรม*. กรุงเทพฯ : หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.

รสิกา อังกูร. (2554). *ความพร้อมของวัดในเขตกรุงเทพมหานครเกี่ยวกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยผ่านการนำชมศิลปวัฒนธรรม* (รายงานการวิจัย). นนทบุรี : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. (2540). *การวิจัยการตลาด ฉบับมาตรฐาน*. กรุงเทพฯ, ไคมอน อินบิสสินีเตอร์.

ศิวินิต อรรถวุฒิกุล นรินทร์ สังข์รักษา และสมชาย ลักษณะานุรักษ์. (2560). การพัฒนารูปแบบการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงศาสนาของจังหวัดราชบุรี. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 10(2), 2392-1409.

สินียา ไกรวิมล. (2559). การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและจิตใจ. ใน *รายงานภาวะเศรษฐกิจการท่องเที่ยว ฉบับที่ 5 (เมษายน-มิถุนายน 2559)*. กรุงเทพฯ : สำนักปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.

สิริรัตน์ นาคแป้น. (2555). *พฤติกรรมและแรงจูงใจของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติในการมาท่องเที่ยว เกาะพะงัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี* (รายงานวิจัย). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

อธิป จันทรสุรีย์, สุดสันต์ สุทธิพิศาล และขวัญณัท ขนอนคราม. 2563. *แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ความเป็นไทยตลาดไทยย้อนยุคบ้านระจัน จังหวัดสิงห์บุรี. วารสารที่ทัศน์วัฒนธรรม สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา*, 19(2), 140 – 161.

อธิป จันทรสุรีย์. (2021). *มูเตลู : ความเชื่อกับการท่องเที่ยว*. หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต.

อารีย์ นัยพินิจ, ฐิรชญา มณีเนตร, ธงพลพรหม สาขา ณ สกลนคร และ ภัทรพงษ์ เกริกสกุล. (2556).

การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์. *วารสารปัญญา
ภิวัฒน์*, 5(1) : 31 – 40.

Bywater, M. (1993). The Market for Cultural Tourism in Europe. *Travel and Tourism Analyst*,
6: 30-46.